

УДК 341.41

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313.2019.7.43>**Вадим Попко,**

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри порівняльного та європейського права

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ЮРИСДИКЦІЯ ТА ЇЇ ПРИНЦИПИ У ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті розглядаються принципи кримінально-правової юрисдикції та їх застосування в транснаціональному кримінальному праві на основі універсальних та регіональних конвенцій про транснаціональну злочинність. Акцентується увага на проблемі визначення поняття «юрисдикція», його різних тлумаченнях. Обґрунтовується також актуальність дослідження у зв'язку з безпрецедентним зростанням транснаціональної злочинності. Аналізується поняття «юрисдикція» і його зв'язок із термінами «компетенція» і «суверенітет». Автор аналізує найбільш поширені доктринальні підходи до принципів кримінально-правової юрисдикції: територіальний принцип, особистісний принцип (активний і пасивний), принцип захисту, універсальний принцип. Інші принципи кримінально-правової юрисдикції, які сформувалися як у доктрині, так і на практиці, розглядаються у зв'язку із різноманітністю ситуацій, що потрапляють до її сфери, зокрема, розрізняють суб'єктивні та об'єктивні принципи територіальності, принцип прапора, представницький принцип або принцип поділу компетенцій, а також принцип дії. Особливу увагу автора привертає аналіз юрисдикційних норм універсальних та регіональних конвенцій у галузі транснаціонального кримінального права, зокрема, ст. 15 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. У статті йдеться про те, що всі спеціалізовані конвенції, спрямовані на протидію транснаціональній злочинності, не перешкоджають державі-учасниці здійснювати будь-яку кримінальну юрисдикцію, встановлену відповідно до її внутрішнього законодавства. У зв'язку з вищезазначеним надзвичайно важливим є внутрішньодержавне правове закріплення всіх можливих актуальних способів встановлення юрисдикції. Розуміння правової природи феномена юрисдикції у цілому, а також формування єдиної концепції кримінально-правової юрисдикції держав у міжнародному праві є необхідними факторами вирішення багатьох серйозних практичних завдань, що постали перед державами й світовою спільнотою у зв'язку з безпрецедентним поширенням транснаціональної злочинності й протидії їй. Застосування різноманітних національних кримінально-правових юрисдикцій вимагає врегулювання конфліктів і підвищення ефективності міжнародного співробітництва держав із надання правової допомоги в кримінальних справах, зокрема, екстрадиції осіб для кримінального переслідування чи виконання вироку, що набув юридичної сили.

Ключові слова: транснаціональний злочин, конвенція, юрисдикція, територіальний принцип, принцип захисту, універсальний принцип.

Постановка проблеми. Кримінальна юрисдикція в міжнародному праві – одне з найбільш складних і дискусійних понять, що є вкрай важливим для становлення дієвої системи сучасного міжнародного кримінального права як цілісної системи, а також для її складника – транснаціонального кримінального права. Осмислення категорії кримінальної юрисдикції є необхідним для міжнародного співробітництва у протидії транснаціональній злочинності. Актуальність дослідження міжнародно-правових аспектів кримінальної юрисдикції багато в чому пов'язана також із тенденцією розширення практики застосування територіальної

юрисдикції державами в епоху глобалізації. Еволюція класичної дії кримінального закону в просторі, часі та за колом осіб на основі базових принципів територіальності, громадянства та захисту вимагає адекватного реагування кримінального та кримінально-процесуального права держав. Оскільки жодна спеціалізована конвенція, спрямована на протидію транснаціональній злочинності, не виключає можливості здійснення державою-учасницею будь-якого виду кримінальної юрисдикції, встановленої відповідно до свого внутрішнього законодавства, велике практичне значення має внутрішньодержавне правове закріплення всіх вірогідних

способів установлення юрисдикції. Це своєю чергою вимагає постійного моніторингу окремих положень внутрішнього права в частині закріплення релевантних основ кримінальної юрисдикції держави.

Метою статті є вивчення юрисдикції та її принципів у транснаціональному кримінальному праві на підставі універсальних та регіональних конвенцій, спрямованих на протидію транснаціональним злочинам.

Аналіз останніх досліджень. Систематичне вживання терміна «юрисдикція» в наукових статтях, монографіях та інших наукових джерелах вказує на його актуальність у сучасних умовах розвитку науки міжнародного кримінального права й на необхідність вироблення єдиного універсального підходу до його тлумачення, як з боку суб'єктів створення міжнародних актів, так і представників доктрини міжнародного права. Концепція юрисдикції в міжнародному кримінальному праві сформувалась у доктрині міжнародного права, зокрема, у працях М. Бассіоуні, Я. Броунлі, Д. Боуета, М. Буроменського, Р. Дженнінгса, Ф. Джессепа, М. Ейкхерста, А. Кассезе, Г. Лаутерпахта, Д. Левіна, І. Лукашука, В. Лоува, Ф. Манна, П. Маланчука, Г. Морозова, А. Наумова, Н. Сафарова, Г. Тункіна, В. Уляницького, О. Черніченко, С. Черніченка, Г. Шварценберґера, М. Шоу й інших. Кримінально-правовий аспект юрисдикції держав, а також міжнародної кримінальної юрисдикції розглядався у працях А. Абрамовського, М. Акіхурста, А.Х. Батлера, Л. Бенвенідеса, К. Блекслі, Н. Бойстера, Я. Броунлі, Р. Валеева, Г. Верле, О. Волеводза, Н. Дрьоміної-Волок, Н. Зелінської, Ш. Каватіши, Л. Камерона, А. Кассезе, А. Каюмової, М. Костенка, Г. Корольова, М. Крізека, Дж. Лангемейжера, Ф. Манна, О. Моїсеева, Л. Рейдемса, К. Рендал, Ц. Рунґаерта, Н. Самі, І. Фісенка, В. Шабаса, Д. Шеффера, К. Юртаєвої та інших. Проте питання юрисдикції у транснаціональному кримінальному праві як зовсім новій сфері міжнародного права допоки системно й концептуально майже не вивчались.

Виклад основного матеріалу. Питання юрисдикції у транснаціональному кримінальному праві належать до концептуальних щодо взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного права і мають велике значення як для теорії, так і для практики міжнародних відносин. Формування кримінально-правової юрисдикції в міжнародному праві сягає своїм корінням у давню історію й спочатку було пов'язано з необхідністю захисту права власності (угоди про повернення біглих рабів) і боротьби з край обмеженим колом

злочинів (насамперед з політичними злочинами, проти інтересів казни, а також із міграцією, яку вважали злочинною). Серед давніх злочинів, що підпадають під міжнародну й внутрішньодержавну юрисдикцію ще називають піратство – злочин, який завжди завдавав шкоди не тільки окремим особам, а й державам. Як зазначає професор М. Буроменський, ідея міжнародної кримінально-правової юрисдикції не нова й спирається на деякі доктринальні погляди XVII ст., зокрема, ще Гуго Гроцій проголосив засади космополітичної юриспруденції [20, с. 50]. На межі XVIII–XIX ст. завдання протидії злочинності набувають міжнародних ознак – саме у цей час з'являються перші міжнародні договори про екстрадицію, а з XIX ст. такі договори стали використовуватися з метою уніфікації кримінального законодавства. Саме у цей час утверджується ідея територіального верховенства та стає можливим виникнення внутрішньодержавної (національної) кримінальної юрисдикції, а згодом таке співробітництво стало широким і динамічним.

Між двома світовими війнами XX ст., після Версальського договору, який передбачав здійснення юрисдикції особливого міжнародного суду над колишнім німецьким кайзером, та діяльності Ліги Націй, яка неодноразово обговорювала питання про створення спеціального суду, компетентного відправляти правосуддя у зв'язку з порушеннями міжнародного публічного порядку, почала формуватися концепція кримінально-правової юрисдикції в міжнародному праві. Вона отримала свій розвиток під час діяльності Нюрнберзького та Токійського трибуналів як остаточно сформованих юрисдикційних органів саме міжнародної кримінальної юстиції. Слід визнати, що поряд із традиційними юрисдикційними підставами в основі юрисдикції кожної держави, що підписала Лондонську угоду про ухвалення Статуту Міжнародного воєнного трибуналу, покладено принцип «юрисдикції переможців», що, однак, не зменшує його юридичної й політичної значимості.

У наш час концепція міжнародної кримінальної юрисдикції в доктрині міжнародного кримінального права розвивається під впливом багатьох чинників, і велику роль у цьому процесі відіграла Комісія міжнародного права ООН. На початку XXI ст. питання змісту юрисдикції, її види, розмежування судової і виконавчої юрисдикції держав та інші стали об'єктом уваги членів Комісії в роботі над проектами конвенцій щодо юрисдикційних імунітетів держав та їх власності, про імунітети посадових осіб держави від іноземної кримінальної юрисдикції та

інших конвенцій. Базуючись на позиції національного суверенітету і верховенства держави у межах своєї території, на звичаєвих правових нормах, під впливом розширення і поглиблення міжнародного співробітництва, кримінально-правові принципи поступово трансформувались з часом, набуваючи сучасної форми в міжнародних договорах. Питання юрисдикції постали як необхідні під час ухвалення як універсальних, так і регіональних конвенцій у сфері транснаціонального кримінального права, передусім Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. [5], а також інших, що спрямовані проти конкретних транснаціональних злочинів: Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р. [2], Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. [3], Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р. [15], Конвенція про кіберзлочинність, ухвалена Радою Європи 23 листопада 2001 р. [9], Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. [4], Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23 вересня 1971 р. [7], Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 13 квітня 2005 р. [12], Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 16 грудня 1997 р. [13], Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р. [14], Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. [10], Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. [16], Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства від 10 березня 1988 р. [6], Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16 грудня 1970 р. та протокол до неї [8]. Кримінальна юрисдикція у цих актах розглядається за трьома основними критеріями, які з різних боків характеризують одне й те ж саме явище – кримінально-правову юрисдикцію: місце вчинення злочину, громадянство злочинця, вид злочину (транснаціональний).

Поняття «юрисдикція» є категорією як національного права (територіальна), так і міжнародного права (екстратериторіальна), а принципи кримінально-правової юрисдикції у своїй основі мають норми міжнародного й внутрішньодержавного права. Як зазначає О. Моїсеєв, під час визначення кримінально-

правової юрисдикції держави слід враховувати положення міжнародного права [30, с. 20].

Термін «юрисдикція» широко використовується як у доктрині, так і в внутрішньодержавній та міжнародно-правовій практиці, однак його поняття в науці міжнародного права трактується досить неоднозначно і має різні тлумачення [37, с. 145]. Наприклад: «юрисдикція як державно-владна діяльність полягає в застосуванні закону до юридичних конфліктів і прийнятті по них правових актів» [50, с. 22]; «юрисдикція – прояв державного суверенітету і означає державну владу, її обсяг і сферу дії» [26, с. 298]; «юрисдикція держав – одна з найбільш суперечливих сфер міжнародного права, що стосується можливості застосування внутрішнього закону держави до подій і індивідів, що перебувають за межами його території, за обставин, що зачіпають інтереси інших держав» [51, с. 250]. Юрисдикція зазвичай вченими ототожнюється з судочинством, правосуддям (лат. *jurisdictio* – судопроизводство: от *jus* – право і *dicere* – говорю). Водночас ще професор І.С. Петерський зазначав, що це неточний переклад, оскільки слово «юрисдикція» утворюється від словосполучення *jus + dicere*, що означає вирішення конфлікту чи застосування належною владою встановлених правил [31, с. 74]. Як впливає із зазначеного, поняття юрисдикції є багатозначним і, як наголошує Н. Дрьоміна, «проблема міжнародної кримінальної юрисдикції належить до числа найбільш дискусійних сфер міжнародного права» [22]. Вчені вкладають у нього різний зміст, ототожнюючи його з поняттями суверенітету, територіального верховенства, компетенції. «Під міжнародною кримінальною юрисдикцією, – пише професор М. Буроменський, – варто розуміти право міжнародних судових органів відповідно до своєї компетенції розглядати і вирішувати кримінальні справи» [19, с. 365].

Зазначимо, що зміст компетенції ширше, ніж юрисдикція. Як зазначають автори монографії «Теорія кримінального переслідування», «якщо компетенцію ототожнюють з правоздатністю держави, то її дієздатністю є зазвичай «юрисдикція». І далі: «представою компетенції держави з питань переслідування правопорушників є «право на переслідування» як прояв територіального верховенства держави – наслідку, що впливає з державного суверенітету» [32, с. 47–48]. Компетенція – це сфера відання суб'єкта, комплекс його прав і повноважень, тоді як юрисдикція представляє собою реалізацію тільки правової компетенції держави. В. Лоув зазначив, що юрисдикція позначає «межі правової компетенції держави чи

іншої регулюючої влади створювати, застосовувати і забезпечувати правила поведінки окремих осіб» [47, с. 335].

Всі дослідники сходяться в тому, що юрисдикція є невід'ємною властивістю будь-якої держави як суб'єкта міжнародного права (В. Буткевич, М. Буроменський, І. Лукашук, Г. Тункін, І. Лукашук, С. Черніченко). Доповнюючи цей висновок, А. Каюмова, у цілому погоджуючись, зазначає, що з огляду на особливості і багаторівневості міжнародної правосуб'єктності, юрисдикція властива тільки тим суб'єктам міжнародного права, які мають можливість не тільки визначити правила поведінки і створювати норми права, а й забезпечувати їх дотримання, оскільки практична реалізація юрисдикції нерідко пов'язана із залученням механізму примусу [24, с. 127]. Інакше кажучи, як зазначає професор С. Черніченко, «вона характерна для тих (суб'єктів), хто має владні повноваження» [34, с. 111]. Таку юрисдикцію професор І. Лукашук називає повною: «кримінальна юрисдикція – влада держави видавати норми кримінального права і забезпечувати їх застосування» [26, с. 426]. Ще ширше тлумачать кримінально-правову юрисдикцію М. Гнатовський та З. Тропін: «державна здійснює свою юрисдикцію шляхом запровадження відповідних правил («законодавча юрисдикція» або «нормовстановча чи прескриптивна компетенція»), шляхом запровадження процедур для визначення порушення норм та їхніх наслідків («судова юрисдикція» або «ад'юдикаційна компетенція»), а також шляхом примусового визначення таких наслідків, як втрата свободи або власності за порушення встановлених державою норм («примусова юрисдикція» або «примусова компетенція») [29, с. 55].

Відсутність нормативного визначення, варіативність використання у міжнародно-правових актах, дискусійний характер категорії «юрисдикція» зумовлює наявність широкого й вузького тлумачення юрисдикції в доктрині міжнародного права. За широкого тлумачення юрисдикція отожднюється з компетенцією як комплексом повноважень держави, а у вузькому значенні юрисдикція розглядається як сфера регулювання суспільних відносин, тобто обмежена правозастосовною діяльністю.

Професор М. Бассіоуні називає як мінімум п'ять теорій юрисдикції, що визнають міжнародне право: 1) *територіальний принцип*, заснований на місці вчинення злочину; 2) *активний персональний принцип* («національний» чи принцип громадянства), заснований зазвичай на громадянстві передбачуваного злочинця; 3) *пасивний персональний*

принцип, заснований на громадянстві жертви злочину; 4) *захисний принцип*, заснований на національному інтересі, порушеному злочинцем; 5) *принцип універсальності*, заснований на міжнародному характері злочину [39, с. 204–205]. Його підтримує Г. Шварценбергер, який вважає, що обсяг і межі дії юрисдикції можуть бути краще за все охарактеризовані за допомогою класифікації її основних форм [53, с. 91]. Аналогічну позицію висловлює Г. Верле: «правила, що стосуються екстериторіальної юрисдикції, мають винятково національно-правову природу. Вони встановлюють, чи має справа з іноземним елементом стосунок до національної кримінальної юрисдикції, і які норми слід при цьому застосовувати. Розрізняють декілька принципів екстериторіальної юрисдикції: принцип громадянства, чи активної правосуб'єктності, принцип пасивної правосуб'єктності, принцип захисту, принцип компенсаторного здійснення правосуддя і принцип універсальної юрисдикції. Останній принцип також має значення і в аспекті міжнародного кримінального права, оскільки він встановлює юрисдикцію національних судів зі здійснення кримінального переслідування і покарання за вчинення злочинів за міжнародним правом» [21, с. 60]. Зазначені принципи кримінально-правової юрисдикції в міжнародному праві обґрунтовані у працях багатьох вчених (А. Абрамовський [36, с. 123], А. Кассезе [41, с. 277–280], А. Каюмова [25, с. 100], І. Лукашук та А. Наумов [27, с. 38–39], П. Маланчук [28, с. 167], М. Шоу [53, с. 579–584].

Теорія територіальної юрисдикції, чи «*територіальний принцип*», має загальне визнання й полягає у тому, що держава наказує і здійснює правила поведінки в межах її кордонів. Цей принцип, «більше за будь-який інший, є проявом суверенітету» [33, с. 98]; усі держави твердо дотримуються територіальної юрисдикції, заснованої на принципі суверенної рівності держав. Американський юрист І. Янг взагалі обстоював позицію рівнозначності понять «юрисдикція» і «суверенітет» та стверджував, що немає необхідності у проведенні відмінностей між ними [55, с. 39]. Територіальна юрисдикція застосовується до всіх осіб – громадян та іноземців. Іноді злочин вчиняється в одній державі, а його наслідки настають в іншій. У такому разі територіальну юрисдикцію мають обидві держави. Держава, на території якої вчинено злочин, має юрисдикцію за суб'єктивним принципом, а держава, де вчинок завершений, користується юрисдикцією за об'єктивним принципом територіальності. Держава може притягнути особу

до відповідальності на підставі принципу територіальності у разі, якщо хоча б частина злочину була здійснена на його території, тобто в цьому випадку йдеться про здійснення тривалого, незакінченого злочину і злочину, здійсненого у співучасті. У внутрішньодержавному кримінальному законодавстві низки країн закріплено, що кримінальний закон застосовується й тоді, коли на території держави злочин не тільки був закінчений, а й був початий чи тривав. Наприклад, згідно з Кримінальним кодексом ФРН під місцем здійснення злочину розуміється те місце, «в якому діяла особа, що його здійснила, або у випадку бездіяльності повинна була б діяти, або те місце, в якому настали чи повинні були б настати наслідки, що належать до даного складу діяння» [11].

Переважає застосування принципу територіальної юрисдикції [46, с. 17; 41, с. 277] ще не означає, що особи, які перебувають за межами держави, на території якої вчинено злочин, залишаться безкарними, оскільки територіальність кримінального закону не має виключного характеру. Це стосується і транснаціональних злочинів. Згідно з Конвенцією ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. територіальна юрисдикція поширюється на транснаціональні злочини (визначення транснаціональності дається у ст. 3 п. 2 Конвенції), тобто «кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть знадобитися для того, щоб установити свою юрисдикцію щодо злочинів, визнаних такими відповідно до статей 5, 6, 8 і 23 цієї Конвенції, коли: а) злочин вчинено на території цієї Держави-учасниці; або б) злочин вчинено на борту судна, яке несло прапор цієї Держави-учасниці в момент вчинення злочину, чи повітряного судна, зареєстрованого відповідно до законодавства цієї Держави-учасниці в такий момент» (ст. 15 п. 1).

Складнощі у визначенні місця вчинення злочину міжнародного характеру – транснаціонального злочину – виникають, коли злочин вчиняється на території кількох держав. Як зазначає К. Юртаєва, «у цих випадках необхідно брати до уваги різницю між місцем вчинення злочину як географічним поняттям та місцем вчинення злочину як правовим фактом» [35, с. 108].

Хрестоматійним прикладом на підтвердження зазначеного стала справа *Lotus (France vs. Turkey)*, розглянута у 1927 р. Постійною палатою міжнародного правосуддя [18]. Палатою по даній справі було відмічено, що, «якщо справедливо, що принцип територіальності у кримінальному праві лежить в основі законодавства всіх держав,

рівною мірою справедливо й те, що всі або майже всі правові системи поширюють свою дію на правопорушення, здійснені за межами території даної країни; це залежить і від систем, що склалися в різних державах... Територіальність кримінального права не є абсолютним принципом міжнародного права і ніяким чином не співпадає з територіальним суверенітетом» [43, с. 267]. Таким чином, поряд із територіальним принципом сучасне міжнародне кримінальне право і національне законодавство передбачає можливість застосування різних видів екстериторіальної юрисдикції.

Персональний принцип («національний» чи принцип громадянства), заснований зазвичай на громадянстві передбачуваного злочинця, значно актуалізувався останнім часом із безпрецедентним зростанням транснаціональної злочинності та є важливим принципом кримінально-правової юрисдикції транснаціонального кримінального права. Розрізняють *активний персональний принцип* (береться до уваги громадянство передбачуваного злочинця) і *пасивний персональний принцип*, заснований на громадянстві жертви злочину. Персональний принцип все частіше поширюється державами і на осіб без громадянства, які постійно проживають на їхній території. Згідно з Конвенцією ООН проти транснаціональної організованої злочинності: «За умови дотримання статті 4 цієї Конвенції Держава-учасниця може також встановити свою юрисдикцію щодо будь-якого такого злочину, коли: а) злочин вчинено проти громадянина цієї Держави-учасниці; б) злочин вчинено громадянином цієї Держави-учасниці або особою без громадянства, яка звичайно проживає на її території» (ст. 15 п. 2).

Реалізація принципу пасивного громадянства в державах є різною: в одних державах він застосовується до всіх злочинів, в інших – до найбільш серйозних. Інколи у законодавстві держав закріплюються умови, на підставі яких він застосовується: заява потерпілого, присутність передбачуваного злочинця, караність діяння за законодавством обох держав та інші. Більшість держав реалізують цей принцип, обмежуючи його застосування конкретними видами злочинів. Китай, Італія і Данія обмежують здійснення юрисдикції пасивної правосуб'єктності певними категоріями злочинів чи злочинами, що належать до групи мінімальної тяжкості. Вимога подвійної кримінальної відповідальності є офіційно закріпленою попередньою умовою для юрисдикції пасивної правосуб'єктності в Греції, Фінляндії, Норвегії і Швеції. Кримінальний кодекс

Норвегії передбачає, що лише корона вправі ініціювати юридичні процедури на основі юрисдикції пасивної правосуб'єктності. У Фінляндії, Італії та Швеції також вимагається санкція виконавчої влади на здійснення даного принципу.

Принцип захисту (принцип безпеки, реальний принцип), покладений в основу екстериторіальної кримінальної юрисдикції, полягає в тому, що будь-яка держава має право реагувати на злочин, вчинений за кордоном, який безпосередньо зачіпає її інтереси. Основана на цьому принципі екстериторіальна юрисдикція держави виникає у тих випадках, коли безпека її інтересів внаслідок різних причин не може бути забезпечена іншою державою, на території якої відбувся злочин чи громадянином якої є злочинець. «Принцип захисту виправдовує екстериторіальні юрисдикційні претензії держави щодо злочину, що посягає на його національні інтереси» [45, с. 337]. У таких випадках держава має право притягнути до кримінальної відповідальності будь-яку особу незалежно від місця скоєння злочину за умови, що така особа опиниться у сфері її повної юрисдикції. Принцип захисту отримує дедалі більше поширення в законодавстві й судовій практиці держав у зв'язку із вчиненням таких транснаціональних злочинів, як тероризм, кіберзлочинність, корупція, незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин, посягання на культурні цінності народів, фальшування грошей, відмивання нелегальних доходів, екоцид тощо.

Нарешті, існує *принцип універсальності*, що передбачає можливість поширення кримінальної юрисдикції держави на діяння, визнані злочинними міжнародним правом, незалежно від громадянства особи, яка його скоїла, та місця вчинення. Як слушно зазначено в літературі, доктрина універсальної кримінальної юрисдикції представляє собою один із аспектів здійснення екстериторіальної юрисдикції, що передбачається в рамках національних правових систем [38, с. 354; 26, с. 427]. Під універсальну юрисдикцію підпадають злочини за міжнародним правом – *stricto sensu* – міжнародні злочини у строгому значенні цього слова, оскільки є такими за природою кримінально-правової заборони, адже відповідальність за ці діяння виникає за нормами міжнародного права не залежно від того, чи відображається склад таких злочинів у законах держави, до юрисдикції якої вони належать. Як зазначає М. Бассіоуні, принцип універсальної юрисдикції має специфічну природу, тобто стосується певних категорій злочинів, а не всіх правопорушень, відомих кримінальному праву

[40, с. 32]. Важливою є позиція вчених, які зазначають, що «сьогодні застосування універсальної юрисдикції можливе лише до тих категорій злочинців, видачу яких не допускають ст. 3, 4, 5, 6, 9 Європейської конвенції про видачу від 13 грудня 1957 р. В інших випадках застосування універсальної юрисдикції перелік злочинів чітко окреслений нормами міжнародного й національного кримінального права. Підґрунтя такого переліку становлять міжнародні злочини, зокрема, геноцид, апартеїд, агресія, воєнні злочини тощо» [34, с. 59]. Згідно з Європейською конвенцією про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р. [1] видача не здійснюється щодо політичних правопорушень (ст. 3) та військових правопорушень, які не є правопорушеннями за звичайним кримінальним правом (ст. 4); за фінансові правопорушення, пов'язані з податками, зборами, митом та валютою, підлягають видачі особи, за умови існування договору між сторонами (ст. 5); кожна держава має право відмовити у видачі власних громадян (ст. 6).

Отже, основними принципами кримінально-правової юрисдикції є: *територіальний; персональний (національний, принцип активного громадянства); принцип захисту (безпеки чи реальний); пасивний персональний (принцип пасивного громадянства) і універсальний принцип*. Щодо існування даних правових підстав здійснення юрисдикції давно вже досягнутий широкий консенсус у доктрині міжнародного і внутрішньодержавного права. Водночас низка дослідників до зазначених принципів додають ще *принцип прапора, представницький принцип* чи принцип розподілу компетенції, а також *принцип ефекту*, взявши за основу наслідки вчинення злочину [42, с. 19]. Наприклад, у ст. 15 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності міститься норма щодо принципу прапора: «кожна держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть знадобитися для того, щоб установити свою юрисдикцію щодо <...>, якщо злочин вчинено на борту судна, яке несло прапор цієї держави-учасниці в момент вчинення злочину, чи повітряного судна, зареєстрованого відповідно до законодавства цієї держави-учасниці в такий момент» (ст. 15. п. 1 пп. б.) [5]. Аналогічна норма міститься у ст. 4 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. [3]

Принцип територіальності, покладений в основу територіальної юрисдикції, останнім часом отримав свій розвиток як у доктрині міжнародного права, так і на практиці, у зв'язку з різноманітністю ситуацій,

що підпадають під його дію. Розрізняють суб'єктивний і об'єктивний принцип територіальності (А. Каюмова). У першому випадку держава має право здійснювати кримінальну юрисдикцію щодо злочину, вчиненого на його території, але закінченого за кордоном (*суб'єктивна територіальність*). У другому випадку під юрисдикцію держави може потрапити злочин, який у цілому вчинено за межами території держави, проте його наслідки зачіпають інтереси цієї держави (*об'єктивна територіальність*) [44, с. 150]. Принцип об'єктивної територіальності має наслідком виникнення так званої *доктрини ефекту* чи *наслідків*, яка полягає у тому, щоб обґрунтувати юрисдикцію держави щодо злочину, наслідки якого поширюються на її територію [50, с. 23]. Дискусійний характер доктрини ефекту як самостійного юрисдикційного принципу спонукав Комісію міжнародного права ООН під час роботи із кодифікації екстериторіальної юрисдикції у 2006 р. дати наступні роз'яснення. Доктрина наслідків (ефекту) належить до «юрисдикції, встановленої щодо поведінки іноземного громадянина, яка мала місце поза територією держави і яка має серйозні наслідки на цій території» [17]. У той же час принцип об'єктивної територіальності розуміється «як такий, що належить до юрисдикції, яку держава може здійснювати щодо осіб, майна і дій поза її територією, якщо якийсь складовий елемент поведінки, яка підлягає регулюванню, мав місце на території держави» [17]. Таким чином, «ефект» чи наслідки від діяння у випадку доктрини не вимагає елемента присутності злочинної поведінки на території держави юрисдикції, а об'єктивна територіальність означає можливість встановлення юрисдикції держави, коли хоча б частина злочину була вчинена на його території.

У міжнародному кримінальному праві принцип об'єктивної територіальності та доктрина «ефекту» з'явилися після 80-х років минулого століття. Із розширенням міжнародних зв'язків і транснаціоналізації кримінальних злочинів вони були включені до деяких універсальних і регіональних конвенцій як самостійні підстави для юрисдикції. Однією з перших спроб сформулювати принцип «ефекту» можна вважати положення ст. 27 Конвенції ООН з морського права 1982 р. [2], яка встановлює, що «кримінальна юрисдикція прибережної держави не повинна здійснюватися на борту іноземного судна, яке проходить через територіальне море, щодо злочину, вчиненого на борту, за винятком випадків, коли наслідки злочину поширюються на прибережну державу». Доктрина «ефекту» також відображена в

ст. 4 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. [3], а також у ст. 42 п. 2 Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р., яка виглядає наступним чином: «... держава-учасниця може також встановити свою юрисдикцію щодо злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, коли <...> с) злочин є одним із злочинів, визначених пунктом 1(b)(i) статті 23 цієї Конвенції, і за межами її території з метою вчинення будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до пункту 1(a)(i) або (ii) або (b)(i) статті 23 цієї Конвенції, на її території; або d) злочин вчинено проти цієї Держави-учасниці» [4]. Йдеться про злочин відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом (ст. 23).

Аналогічні норми про застосування юрисдикції державами-учасницями містяться в Міжнародній конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р. [15], Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. Можна вважати, що криміналізація торгівлі людьми, нелегальної міграції і контрабанди вогнепальною зброєю, передбачена в протоколах до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, також передбачає встановлення юрисдикції на підставі принципу «ефекту». Оскільки в усіх трьох протоколах положення про юрисдикцію держав відсутні, а по статті 1 (п. 2), загальної для всіх, норми Конвенції застосовуються *mutatis mutandis* стосовно їх положень, то злочини, передбачені в цих актах, повинні розглядатися як злочини за Конвенцією і, відповідно, підпадати під передбачені нею юрисдикційні принципи.

Розгляд конвенційних положень щодо принципів встановлення кримінальної юрисдикції показав, що принцип «ефекту» передбачений щодо тієї категорії злочинів, які умовно належать до розряду економічних: корупція; легалізація злочинних доходів; контрабанда наркотичних засобів, зброї; торгівля людьми; нелегальна імміграція. Привертає увагу факт відсутності даної юрисдикційної формули в Конвенції про кіберзлочинність, ухваленої Радою Європи 23 листопада 2001 р. (ст. 22 «Юрисдикція») [9]. Виходячи з природи комп'ютерних злочинів, коли можливим стає завдання серйозної шкоди і збою якоїсь локальної мережі на одній стороні земної кулі через один неправильний набір клавіатури комп'ютера на іншій, принцип ефекту щодо застосування юрисдикції представляється важливим.

Важливо, що ні одна спеціалізована конвенція, спрямована на протидію тому чи

іншому транснаціональному злочину, не виключає здійснення державою-учасницею будь-якої кримінальної юрисдикції, встановленої відповідно до свого внутрішнього законодавства. Тому надзвичайно важливе значення має внутрішньодержавне правове закріплення всіх вірогідних, релевантних способів встановлення юрисдикції. У такому випадку вимагається чітке визначення місця вчинення злочину. Як встановлено нормою Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, «без шкоди для норм загального міжнародного права ця Конвенція не виключає здійснення будь-якої кримінальної юрисдикції, встановленої Державою-учасницею відповідно до її внутрішнього законодавства» (ст. 15 п. 6).

Спеціального вивчення потребує питання про співвідношення кримінально-правової юрисдикції держав на підставі норм і принципів міжнародного права та судової юрисдикції органів міжнародної юстиції. У середині 30-х років минулого століття ідея створення міжнародного кримінального суду, під юрисдикцію якого підпадали б «інтернаціоналізовані злочини» (транснаціональні), передусім це могли бути акти тероризму, здавалось, була близькою до реалізації. 10 грудня 1934 р. Рада Ліги Націй своєю резолюцією заснувала Комітет експертів з метою вироблення «попереднього проекту міжнародної конвенції, здатної гарантувати припинення будь-яких наступів чи злочинів, що переслідують цілі політичного тероризму». Комітет у складі представників одинадцяти держав (Бельгія, Великобританія, Іспанія, Італія, Польща, Румунія, СРСР, Угорщина, Франція, Чилі, Швейцарія) підготував у ході сесій Комітету у 1935, 1936, 1937 р. попередні проекти документів, що були покладені в основу прийнятих на проведеній за ініціативою Ліги Націй Міжнародній конференції (Женева, 1–16 листопада 1937 р.) Конвенції з попередження тероризму і покарання за нього і Конвенції про створення міжнародного кримінального суду. Учасникам Конвенції про створення міжнародного кримінального суду надавалось право передати особу, яка обвинувачується у злочинах за Конвенцією про попередження тероризму і покарання за нього, до суду, що створювався з цієї метою. Конвенції були ратифіковані лише однією державою і не вступили в силу. Як слушно зазначає професор Н. Зелінська, «їх прийняття було максимальним наближенням до створення органу міжнародної кримінальної юстиції, який би володів юрисдикцією щодо національного «за походженням» злочину, і трансформації такого злочину на «міжнародно карне». Підпорядкування «інтернаціона-

лізованого» (транснаціонального) злочину міжнародній юрисдикції могло привести до суттєвої зміни усієї системи міжнародного кримінального права» [23, с. 33–34].

Висновки

Розуміння правової природи феномена юрисдикції у цілому, а також формування єдиної концепції кримінально-правової юрисдикції держав у міжнародному праві, є необхідним фактором вирішення багатьох серйозних практичних завдань, що поставили перед державами й світовою спільнотою у зв'язку з безпрецедентним поширенням транснаціональної злочинності й протидії їй. Застосування різноманітних національних кримінально-правових юрисдикцій вимагає врегулювання конфліктів і підвищення ефективності міжнародного співробітництва держав із надання правової допомоги в кримінальних справах, зокрема, екстрадиції осіб для кримінального переслідування чи виконання вироку, що набув юридичної сили.

Згідно з нормами конвенцій, що застосовуються у зв'язку із вчиненням транснаціональних злочинів, допускається застосування державами будь-якої кримінальної юрисдикції, встановленої відповідно до свого внутрішнього законодавства.

Список використаних джерел:

1. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096.
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789.
6. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства від 10 березня 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_220.
7. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23 вересня 1971 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_165.
8. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16 грудня 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_167.

9. Конвенція про кіберзлочинність, ухвалена Радою Європи 23 листопада 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575.
10. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
11. Кримінальний кодекс ФРН. Загальна частина. Розділ 1, глава 1, §9. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242733>
12. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 13 квітня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68
13. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 16 грудня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374.
14. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_087.
15. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518.
16. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
17. Документ Отдела по кодификации ООН URL: <http://legal.un.org/ilc/reports/2006/russian/annexes.pdf>.
18. Lotus (France vs. Turkey). PCIJ. Series A. № 10. // S. S. Lotus, 1927 P.C.I.J. (Ser. A) № 10, at 70 (Mr. Moore, dissenting) / Hudson M. World Court Reports.
19. Буроменський М.В. Деякі судження про поняття міжнародного кримінального права. *Вісник Академії правових наук України* : Збірник наукових праць. 2003. № 2 (33); № 3 (34). С. 359–370.
20. Буроменський М.В. Значение международной уголовно-правовой юрисдикции в борьбе с организованной преступностью. *Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні*. Випуск другий. Харків : Право, 2001. С. 48-67.
21. Верле Герхард. Принципы международного уголовного права : учебник / Герхард Верле ; пер. с англ. С.В. Саяпина. Одесса : Фенікс ; Москва: Транслит, 2011. 910 с.
22. Дрьоміна Н.В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 – міжнародне право / Одеська національна юридична академія. Одесса, 2005. 240 с.
23. Зелинская Н.А. Международные преступления и международная преступность : монография. Одесса : Юридична література, 2006. 568 с.
24. Каюмова А.Р. Международная юрисдикция и наднациональность: вопросы соотношения. *Юридические записки*. 2014. № 1. С. 126–131.
25. Каюмова А.Р. Уголовная юрисдикция в международном праве: вопросы теории и практики : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10 – международное право; европейское право / А.Р. Каюмова. Казань, 2016. С. 448.
26. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть : Учебник / И.И. Лукашук. Изд. 3-е, перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2007. 544 с.
27. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право. Москва : Спарк, 1999. 287 с.
28. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом : підручник : Пер. з англ. / П. Маланчук. Відп. ред. М.В. Буроменський. 8-е вид., перероб. Харків : Консум, 2000. 591 с.
29. Міжнародне публічне право : підручник : у 2-х т. / В.В. Мицик, М.В. Буроменський, М.М. Гнатовський та ін. ; за заг. ред. В.В. Мицика. Харків : Право, 2018. Т. 2. 624 с.
30. Моїсєєв О.І. Кримінально-правова юрисдикція України щодо злочинів, вчинених за її межами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 217 с.
31. Перетерский И.С. Всеобщая история государства и права: Древний мир: Древний Рим. Ч. 1 : Вып. 2. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945. 195 с.
32. Теорія кримінального переслідування / В.А. Гринчак, І.Я. Заяць, В.І. Петлюк, Г.М. Федущак-Паславська. Харків : Право, 2019. 208 с.
33. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник / [Зелінська Н.А., Андрейченко С.С., Дрьоміна-Волок Н.В., Коваль Д.О.; за ред. проф. Зелінської Н.А.]. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.
34. Черниченко С.В. Теория международного права в 2-х томах, Т II. Старые и новые теоретические проблемы. Москва : Изд-во «НИМП», 1999. 531 с.
35. Юртаева К.В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 230 с.
36. Abramovsky A. Extraterritorial Jurisdiction; The United States Unwarranted Attempt to International Law in United States v. Yunis. *The Yale journal of international Law*. 1990. Vol. 15, № 1. P. 123–146.
37. Akehurst M. Jurisdiction in International Law / Ed. by W.M. Reisman. Aldershot UK: Dartmouth, 1999. 22 p.
38. Batler A. Hays The Doctrine of Universal Jurisdiction : A Review of the Literature. *Criminal Law Forum*. 2000. Vol. 11. № 3. P. 354.
39. Bassiouni M.Ch. International Extradition and World Public Order. New York : Oceana publication inc. Dobbis Ferry, 1974. 1296 p.
40. Bassiouni M.Ch. TreatieS on International Criminal Law. Springfield : Charles C. Thomas, 1973. Vol. 2. P. 32–34.
41. Cassese A. International Criminal Law. Oxford : Oxford University Press, 2003. 520 p.
42. Cameron L. The protective principle of international criminal jurisdiction. Dartmouth, England, 1994. 19 p.

43. Extraterritorial Jurisdiction in Theory and Practice // ed. by K.M. Meessen. London, The Hague, Boston, 1996. P. 106.

44. Harris D.J. Cases and Materials on International Law. Sweet & Maxwell. London, 1998. P. 267–279.

45. Kawagishi Sh. Extraterritoriality and International Law // Trilateral Perspectives on International Legal Issues: relevance of domestic law and policy / ed. by K. Young, Y. Iwasawa. Transnational Publishers, Inc. Irvington, 1996. 150 p.

46. Krizek M.B. The Protective Principle of Extraterritorial Jurisdiction: A Brief History and an Application of the Principle to Espionage as an Illustration of Current United States Practice. *Boston University International Law Journal*, 1988. Vol. 6. 337 p.

47. Langemeijer G. “Le principe de territorialite”, in *Le Droit Penal International – Recueil d’etudes en hommage a J.M. van Bemmelen*. Leiden : E.J. Brill. 1965. 161 p.

48. Lawe V. Jurisdiction // *International Law* / ed. by D.E. Malkolm. 2nd ed. 2006. P. 335.

49. Lowe V. Extraterritorial Jurisdiction: An Annotated Collection of Legal Materials / By A.V. Lowe. Cambridge: Grotius Publications Limited, 1983. 273 p.

50. Prisacaru V. Jurisdictiile special in Republica Socialistă România. – Bucuresti, 1974. 270 p.

51. Samie N. The Doctrine of «effects» and the Extraterritorial application of Antitrust Laws. *Lawyer of the Americas*. 1982. Vol. 14, № 1. 59 p.

52. Schachter O. International Law in Theory and Practice. - Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1997. 431 p.

53. Schwarzenberger G. A manual of international law // Stevens & Sons limited. London, 1976. 701 p.

54. Shaw M. International Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 1345 p.

55. Young I. M. The Legal Status of Submarine Area beneath the High Seas. *American Journal of International Law*, 1955, № 1. P. 25–47.

The article deals with the principles of criminal-law jurisdiction and their application in transnational criminal law on the basis of universal and regional conventions on transnational crime. There is a problem in defining the concept of “jurisdiction”, its various interpretations, as well as the relevance of the study in connection with the unprecedented increase in transnational crime. The concept of “jurisdiction” and its relation to the terms “competence” and “sovereignty” are analyzed. The author analyzes the most common doctrinal approaches to the principles of criminal law jurisdiction: the territorial principle, the personal principle (active and passive), the principle of protection, the universal principle. Other principles of criminal-law jurisdiction, which were formed both in the doctrine and in practice, are considered in connection with the diversity of situations that fall within its scope, in particular, distinguish between the subjective and objective principles of territoriality, the principle of the flag, the representative principle or the principle of the division of competences, as well as the principle of effect. Particular attention of the author attracts the analysis of jurisdictional norms of universal and regional conventions in the field of transnational criminal law, in particular Art. 15 of the UN Convention against Transnational Organized Crime of November 15, 2000. The article states that all specialized conventions aimed at counteracting a transnational crime do not preclude the State party from exercising any criminal jurisdiction established in accordance with its domestic law. In connection with the above-mentioned extremely important importance is the domestic legal consolidation of all probable, relevant ways of establishing jurisdiction. The interpretation of the legal nature of the phenomenon of jurisdiction as a whole as well as the formation of a unified concept of criminal law jurisdiction of states in international law is a prerequisite for solving many serious practical problems faced by states and the world community in connection with the unprecedented proliferation of transnational crime and its countercheck. The application of various national criminal jurisdictions requires the settlement of conflicts and the enhancement of the international cooperation of states in legal assistance in criminal matters, in particular the extradition of persons for criminal prosecution or execution of a sentence having come into effect.

Key words: transnational crime, convention, jurisdiction, territorial principle, protection principle, universal principle.